

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005-2006

Osmanlı Konutunun Gelişim Sürecinde Galata Apartmanları

Derin Öncel

Galata 19. yüzyıl ortalarına kadar kendi surları içinde, sıkışık bir kent dokusuna sahip, kendine göre yapısal ve sosyal özellikleri olan bir bölgedir; fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde, yarım yüzyıllık bir sürede, 20. yüzyılın başlarına kadar oldukça hızlı bir dönüşüm süreci yaşamış ve bu dönüşüm süreci sonucunda modern yapılara, geniş yollara, modern ulaşım imkânlarına sahip olmuş ve yine bu dönemde konut geleneğinde de ciddi bir farklılaşma yaşanmıştır. Bu dönemde Galata'da, Beyoğlu'nda da olduğu gibi ve daha sonra İstanbul'un diğer mahallelerinde görülecek olan apartmanlar yapılmaya başlayacaktır.

Büyük ölçekte gerek Beyoğlu bölgesi, gerek Galata'da çok kısa sürede yapılmış olan apartmanların, Osmanlı konut geleneğine yabancı olduğu düşünülür. Ancak geleneksel konut alışkanlıklarımızdan bazı özelliklerin bu yapılarda varlığından söz edilebilir mi, yoksa bunlar gerçekten genel olarak bilindiği gibi batı mimarisinden model alınan konutlar mıdır? Bu yapıların mimari gelişiminde Osmanlı konutu için bir kopuştan bahsetmek doğru olabilir mi?

Bu döneme ait apartmanlarla ilgili yayınlanmış çalışmaların azlığı, çoğu yapının planlarının bulunduğu kurumsal arşivlerinin bulunmaması veya mimarların koleksiyonlarından planlara ulaşamamak, apartmanların asıl sahiplerine, yani bu binaların yapıldıkları dönemde içlerinde yaşayan insanların bu mekanları anlatan hikaye anı gibi yazılı belge bırakmamış olmaları, Galata'da yapılan bu apartmanlar üzerinde çalışanların karşılaştıkları başlıca problemlerdir. Genel olarak bu döneme ait yayınlanmış hatıralarda, mekânların nasıl kullanıldığı ile alakalı bilgiler oldukça azdır.

Ancak, en azından İstanbul ölçeğinde Galata ve Beyoğlu bölgesine ait epey fazla kadastral plan mevcuttur. 1858-1860 yılları arasında Altıncı Daire Belediyesi tarafından yapılmış olan plan, çok ciddi bir kadastral çalışmanın sonucunda hazırlanmıştır; bu planda ahşap yapı-kâğıt yapı, bahçeler-kamusal alanlar ayrımı vardır, dolayısıyla apartmanlar öncesinin dokusunu anlatması açısından oldukça ciddi bir kaynaktır. Huber tarafından yapılmış ve 1897'de son olarak revize edilmiş harita ise güvenlik teşkilâtı için yapılmış bir harita olduğu için kapsamlı bir kadastral bilgiyi içermemektedir; parsel şekilleri çok yorumlanmıştır. 1905 tarihli Goad tarafından yapılmış planlar ise çok detaylı bilgiler içerir; her binanın kullanımıyla, kat sayısı ile alakalı bilgileri, hatta çoğu zaman yapılarda hangi tür kullanımlar (bakkal, otel, tenekeci, vb...) olduğu da gösterilir.

1858 yılında kurulan ve batı model alınarak oluşturulan ilk belediye olan Altıncı Daire Belediyesi Tanzimat reformlarının izinde, oldukça çağdaş bir yöntemle çalışmaktadır ve Galata'nın gelişen ve değişen ticari fonksiyonunu olabildiği kadar geniş imkânlarla kavuşturmak, daha geniş yollar yapmak, bu ticaret fonksiyonu için yeterli olmayan eski yapıları yıkarak yolları genişletmek ve yeni daha yüksek yapılar yapılmasına olanak sağlamak gibi önceliklerle ticareti destekleyen bir kentsel dönüşümü hedeflemektedir ve ayrıcalıklı bir konumla çalışır. Öncelikle, başkan ve meclis üyeleri atanarak iş başına gelmiştir, ancak daha sonraki dönemlerde biliyoruz ki meclis üyeleri ve başkanları çevre sakinleri tarafından oylanarak seçilmektedirler ve tamamen bağımsız bir bütçeye sahiptirler. Bu bütçe vergilerden ve istimlak edilen arsaların daha sonra satışa sunulmasından elde edilen gelirlerle oluşur. Bu ayrıcalıklı konum aslında 1876'ya kadar devam eder. 1876'da Belediyeler Kanunu hazırlanınca, İstanbul'daki diğer bölgelerde de belediyeler kurulur, böylece Altıncı Daire Belediyesi ayrıcalıklı konumunu kaybeder. Belediyenin yol yapımları ve ulaşım projeleri, ki bunun içinde liman yapımı da vardır, 1876 yılından sonra oldukça azalmış ve bu aşamadan sonra, aslında biraz özel girişimin de desteğiyle hızlı bir yapılaşma süreci başlamıştır; yani 1876'ya kadar çok geniş anlamda yapılaşma dönüşümü olmaz, fakat yetmişli yıllardan sonra 1905'e kadar Galata'nın büyük bir bölümü inşai anlamda tamamlanacaktır.

Belediyenin yapmış olduğu çalışmalar iki kısma ayrılabilir. Biri surların yapımına kadar olan dönemdir. Bu dönemde gerçekten büyük projeler yapılamamıştır, hem bütçe kısıtlıdır hem de yeterli deneyim yoktur; dolayısıyla bu ilk aşamada mevcut olan yolların genişletilmesine uğraşılır. O dönemde kıyıyı paralel boydan boyaya geçen, Tophane Meydanı'nı, Karaköy'e, oradan Tersane'ye bağlayan yolun genişletilmesi çalışması yapılır. 1864-1865 yılına, surların yıkımına kadar ufak çapta yolların genişletilmesi, kaldırımların yenilenmesi, Gümrüğü Karaköy Meydanı'na bağlayan işlek yolun genişletilmesi gibi bazı projeler vardır. Daha sonra Mevlevihane'nin bulunduğu bölge ile Galata'yı, Kule Kapısı'ndan ve Saint Pierre Kilisesi'nin yanından geçen bir yolla bağlanması ve bu yolun bir araba yolu olarak planlanması söz konusudur. Fakat bu proje gerçekleşemez, çünkü teknik olarak topografik engellerle karşı karşıya kalınır; burası bir araba yolu olabilecek eğimde değildir, ayrıca bu yol geniş bir yol olacaktır ve mal sahiplerinin de itirazları vardır, çünkü istimlakler olması gerekir. Bu proje gerçekleşmese de anlıyoruz ki belediye, Galata'nın ve Pera'nın gelişim bölgesi olarak doğu kanadını değil, sahili üst noktalara bağlayan batı kanadını tercih etmektedir. 1864 yılına kadar ufak çapta genişletme çalışmaları devam eder. 1864 yılında surların yıkılmasına ve semti çevreleyen surların bir bölümünde geniş yollar yapılmasına karar verilir ve çok kısa sürede sur yıkımı ve hendeklerin doldurulmasına başlanır.

Belediyenin 1858-1860 kadastral haritalarını hazırlarken iki önemli amacı vardır: Birincisi bu plan yapacağı projelere altlık teşkil eder; genel olarak aslında Pangaltı'ya kadar olan bölge bu anlamda projelendirilir. İkincisi ise, ödenecek vergileri hesaplamak için başka çaresi yoktur, çünkü mevcut doku, binalar, bahçeler üzerinden vergi toplamak zorundadır ve bu durumda sadece mal sahiplerinin beyanına değil kadastral planlara göre, yani kendi ölçümlerine göre de vergi toplayacaktır. Dolayısıyla Belediye bu amaçla da çok doğru bir kadastral çalışma yapmak zorundadır.

1865-1866 yılında belediye yavaş yavaş doldurmuş olduğu hendekler üzerindeki arsaları satışa çıkarmaya başlayacaktır. Büyük Hendek ve Küçük Hendek arasındaki yapı adası, daha sonra Şişhane Sokak'taki yapı adası planlanır. Şişhane blok halinde satışa çıkar. Lüleci Hendek'te bazı teknik problemler vardır; yol sürekli kayar ve istinat duvarları yapmak gerekir. Lüleci Hendek, bir iki sene daha sonra kadastral anlamda satışa sunulacaktır. Bu dönemde yapılan çalışmalardan biri de Tophane Meydanı çalışmalarıdır.

Dönemin gazeteleri, yeni Tophane Meydanı'nın modern ve görkemli görüntüsünden bahsetmektedir. Bu bölgedeki ilk tramvay çalışmaları Karaköy'den Tophane'ye, Tophane'den de Beşiktaş'a planlanır. Bölge döneme göre modern, planlanmış bir durumdadır.

Galata'nın surlarının yıkılmasından sonra yeni Okçu Musa Sokağın çok önemli bir yol olarak planlandığını, yine Şehsuvar Sokağın ve bugün "ilk belediye" dediğimiz, kat otoparkının bulunduğu sokağın aksında geliştiğini görüyoruz. Yetmişli yıllarda Okçu Musa sokağın bulunduğu bölgede doku hâlâ ahşaptır. Okçu Musa Sokağı projesi, kentsel dokuya bu derece müdahale eden çok nadir gerçekleşmiş projelerdendir. Aynı dönemde birçok çalışma devam etmekte, sürekli kaldırımlar yenilenmektedir. Yüksek kaldırım da yine yenilenen bölgeler arasındadır. Bu gelişim sürecinin önemli noktalarının biri de metro projesidir.

Yetmişli yıllara ait fotoğrafta bölgedeki yapı dokusu içinde küçük ahşap binalar olduğunu görebiliriz, fakat on yıl sonra çekilmiş olan başka bir fotoğrafta daha net bir şekilde bütün bölgenin kâğırleştiği görülür. Aslında inceleyeceğimiz apartman dokusu da, 20. yüzyıla daha yakın olan on yıl yahut yirmi yıl öncesinde başlamış olan ciddi bir inşaat dalgası ile oluşmaktadır.

Belediyenin kendi sorumluluk alanındaki büyük projeleri sona erdikten sonra Galata'nın geçirdiği mimari dönüşümde özel girişimin payı çok etkin bir rol oynamıştır. Burada mal sahipleri yoğunlukla büyük parselleri veya birkaç küçük yapıdan oluşan birkaç parseli alıp, bunların üzerinde biçimsel anlamda çok da fazla bir değişiklik yapmadan yeni konutları inşa edeceklerdir. Bu süreçte inşaat şartnamelerinin yenilenmesiyle bina yükseklikleri artar. İnsanlar daha yüksek binalar yapmaya teşvik edilirler ve genel olarak ekonomik dinamikler de toplumu zenginleştirmiş ve büyük yatırımlar yapacak hale getirmiştir. Bu etkenlerin hepsi de aslında birer birer apartman yapılarının nasıl oluştuğunu anlamamızı sağlar. Bir taraftan kanunlar yüksek yapılar yapılmasını adeta dikte eder, bir taraftan bu atılımları yapacak finansman olanağına sahip insanlar çoğalır, tabii hem Beyoğlu'nda hem de Galata'da çok ciddi bir nüfus artışı da söz konusudur. Burada çeşitli kurumlarda çalışan insanlar bölgede oturmak istediklerinden, konut ihtiyacı olabilecek sınırları zorlamaya başlar ve bütün bu gerçekler aslında bir anlamda apartman konutu, yani her bir katında başka ailelerin, hatta bazen tek katta birkaç dairenin bulunduğu yapıları yapmaya hazırlar.

Apartment yapılarının üzerlerinde yapılacak parseller, teker teker daha zengin mal sahipleri tarafından alınmalarıyla bu kişilerce yeniden düzenlenmektedir. Bu tip düzenlemelere örnek olabilecek ilginç bir proje Şahkulu Çıkmaz Sokak'ta bulunmaktadır. Şahkulu eski bir çıkmazdır fakat yeni düzenleme ile bir binanın alt katından bir geçit yapılarak Küçük Hendek'e bağlanmıştır, böylece bu çıkmazda yapılacak diğer binaların değerleri artar.

Her bir apartmanda "Kimler oturuyor?" diye bir sınıflamayla tarandığında, aslında çok azında mülk sahiplerinin oturduğu anlaşılır. Bölgede değişik üç grup insan yaşadığı söylenebilir. Bunlardan biri, apartmanların sahipleridir. Bu apartmanların sahiplerinin büyük bir kısmı gayrimüslim Osmanlılar veyahut yabancılar, ama % 25'ine kadar olan bir kısmı Müslüman Osmanlıdır. Bu grup, çoğunlukla İstanbul'un daha itibarlı bölgelerinde otururlar. Kiracıları araştırdığımızda, binaların bakımıyla ilgilenenler hariç, hiçbir Müslüman/Osmanlı ismine rastlamadık; kiracı veya mal sahibi olarak oturanların hepsi gayrimüslim Osmanlı veyahut yabancıdır. Bunların bir kısmı bu civarın insanlarıdır; eskiden de buradadırlar ve burada oturmaya devam etmişlerdir. Bir kısmı apartman konutlara geçmişler, bir kısmı aile konutlarında oturmaya devam etmişlerdir. Bu grup ekonomik anlamda ortanın üzerindedir; bir diğer grup da burada yeni gelişen kurumlarda çalışan ve civarda oturmak isteyen insanlardır. Ticaret yıllıkları incelendiğinde bunların içinde doktorlar, öğretmenler, üst düzey insanlar, yöneticiler, küçük tüccarlar olduğu gibi biraz daha alt bölgelerde, yani Tophane'ye yakın alanlardaki apartmanlarda ise zanaatçı, kaptan gibi meslek insanların oturduğu görülür. Sonuç olarak bölgede oturanları kabaca incelediğimizde, ilk olarak zengin kesime, biraz daha orta düzeyde ama meslek sahibi kişilere ve daha alt düzeyde ama yine ekonomik olarak orta düzeye yakın insanlara rastlandığı söylenebilir.

Binaların yapıım koşullarına gelince, dönemin inşaat şartnamelerinde, sadece bina yükseklikleri ve varsa çıkımların komşuya olan uzaklığı veyahut yine bu çıkımların yer kotundan yüksekliği konusunda sınırlamalar vardır; her bir bina sahibi kendi önceliği ve girişimiyle bu yapıları oluşturmaktadır. Çoğunlukla, belki biraz vahşi diyebileceğimiz bir tutumla, ilk binayı yapan, maksimum sınırları kullanmakta, daha sonra bitişik olarak yapılan bina ise, mecburen çekilme payını bırakmaktadır. Örneğin, Rigo apartmanı, mülkiyet sınırının bütününe kullanan, sadece iki yerde küçük havalandırma boşlukları bırakan bir yapıdır. Arka parsel sonradan yapılan bina ise mecburen orta bölümünde kendine bir çekme payı bırakarak, en azından arka cephesindeki odaları değerlendirmek durumunda kalmıştır; burada yatırımcı devreye girmektedir; insanlar çoğunlukla kendileri için değil, ticari anlamda bu bölgeyi değerlendirmek amacıyla konut yapmaktadırlar. Bu da genel olarak sınıra sonuna kadar kullanmak amacını getirmiştir. Diğer bir örnekte ise binaların çok değişik biçimlerde olduğu görülür; kendi iç yüzünde, kendi mülkiyet sınırlarında boşluklar bırakarak değerlendirdikleri arka bölümleri vardır; genellikle çok değişken, kuralı olmayan küçük iç boşluklar tasarlayıp geniş iç mekânlar oluşturulmuşlardır. Bütününe baktığımız zaman plan organizasyonunu çok etkileyen bir bitişiklik düzeni olduğu söylenememektedir. Çünkü ilk yapan en uç değerlerde, bütünü değerlendirilir, daha sonra gelenler önlemlerini alırlar.

Yönlenme geleneksel Osmanlı konutunda, bahçe içine avluya bakma ve/veya manzaraya yönelme anlamındadır. 19. yüzyılda sokak da yönelme alanlarından biridir. Osmanlı klasik konutunda, sokaktan ziyade iç alanlara yönelme daha çok görüldüğü bilinmektedir. Galata bölgesinin 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan tasvirlerinde ahşap yapılarıdaki pencerelerin çoğunlukla iç açıklıklara veya manzaraya doğru baktığı görülür. Yeni yapılara gelindiğinde durum değişir, çünkü yapısal sıkışıklık başlamıştır, sokakların önemi artar; dolayısıyla hiçbir yapı sokağı sırtını dönmek gibi bir eğilimde olmaz.

Manzaraya yönelme Galata'nın üst bölgelerinin topografyasından da kaynaklanır, çünkü ciddi bir yükseklik farkı ve çok geniş bir açınıma vardır. Apartman planlamalarında, sokak kadar manzaraya yönelme de görülmektedir. Bu konuda ilginç bir örnek Serdar-ı Ekrem Sokak üzerinde bir apartmandır ve benzer başka apartmanlarda bulunmaktadır. Planları görülen apartmanlarda, sofalarla, yani konuttaki ortak mekânlarla konutun iki bölümünün (arka-manzara, ön-sokak) birleştirilmesi ile oluşmuş planlama söz konusudur. Bu planlamanın aslında geleneksel kullanımlarda karşılığını bulabileceğini düşünüyorum. Biliyoruz ki geleneksel konutlarımızda yazlık-kışık ayrımı vardır; yani yazın evin biraz daha fazla penceresi olan, açılımı olan bölgesinde yaşanırken, kışın daha kapalı, daha korunmuş bölümlerde yaşamaktadır. Bu mekânı kullanan her kimse o şekilde yaşayabilir ve orta mekânda birleştirilebilir veya ailenin büyüğü evin bir bölümündedir, belki ortak mekânlı arka bölüm de ailenin diğer üyelerinin yaşadığı bölümdür. Dairenin bu iki bölümündeki mekânları birbirinin benzeridir, yani birine salon ve kabul bölümü veya gündelik alan, öbürüne yatak odaları bölümü diyemezsiniz.

Elli iki apartman yapısını inceledikten sonra birbirinden farklı birçok plan tipi ile karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Aslında bir anlamda bu yapılar geleneksel mekân kullanımlarını karşıladığı gibi, batı mimarisinin yavaş yavaş Osmanlı konutunu etkilemesinin de izlerini taşımaktadır. Binaların biçimlerinde kare, dikdörtgen ve tamamen şekilsiz diyebileceğimiz biçimlerden oluşan sınıflamalar yapılabilir. Kare planlarda daha çok merkezi bir plan şeması, yani ortada bir toplanma alanından odalara dağılım görülür. Uzunlarda ise loridorların bulunduğu bir planlama uygulanır. İncelediğimiz çoğu yapının karmaşık formlarda olanları, sur içinde kalan, yani eski dokudan kaynaklanan alanlarda bulunmaktadır. Bu da eski parsellerin birleştirildiğini, eski ahşap yapıların parsellerinin birleştirilerek daha büyük bir yapı planlandığını gösterir. Özellikle incelenecek bir örnekte iki tane ahşap yapı ve bir de bahçe vardır ve üç parsel birleştirilerek L formuna yakın bir yapı elde edilmiştir. Bu da yine benzer anlamda birkaç parselin bir araya getirilmesinden oluşmuş, biçimsel anlamda olabildiğince zenginleştirilmiş bir konuttur.

Merkezi planlamaya sahip birçok örneğimiz bulunmaktadır. Biz bunlar a çalışmamızda sofalı planlar diyoruz. Buradaki farklı üçü örnekte de merkezi bir planlama görülür, ama her birinde ortadaki sofa diyeceğimiz alanın farklı kullanımları söz konusudur. Bir örnekte bütün odalar sofaya net olarak tek girişle açılırlar aralarında bağlantıları yoktur. Diğerinde her oda birbiri içinde bağlantılıdır ve sofaya da açılırlar. Bir diğerinde ise yine orta mekâna kendi içinde gruplaşmış odalar açılır. Odaların birbiriyle ilişkisine bakıldığında, bu kez o plan şemasında da farklı kullanımlarının olduğu keşfedilir.

Galata apartmanları üzerine yaptığımız çalışmanın sonunda, çoğu apartman bulunduğu konuma ve yere göre planlanmış olduğu söylenebilir; o konunun avantajlarını kullanacak durumda planlanmış, modern yaşamın getirdiği birtakım plan çözümleri veya kullanımlar olmasına rağmen geleneksel kullanımları da karşılayabilecek mekânlar söz konusudur. Sofa dediğimiz mekân çok büyük sıklıkla bu yapılar da vardır ve bunlar çoğunlukla oldukça büyük sofalardır. Koridorlu yapı tipi için ise, binanın ince uzun yapısı gereği olarak sonuçta bu planlamaya gidilmiş olduğu söylenebilir. Kendi içinde farklılaşan sofa tiplerini içeren ama bütünüyle sofa diyebileceğimiz tipler vardır.

Sedat Hakkı Eldem'in tipolojisinden de yola çıkarak "orta sofalı" diye nitelendirdiğimiz orta sofalı plan tipi bunlardan biridir. Burada her bir oda direkt olarak sofaya açılır. Bazı örneklerde kendi içinde gruplaşmış odalar yine sofaya açılmaktadır. Aslında, adeta ahşap bir konak plan tipinin her bir kata uyarlanması gibi planlamalara da rastlanır.

Yine Sedat Bey'in iç sofalı plan tipi olarak tanımladığı düzenlemelere de rastlanır; dairelerde odaların önlü arkalı dizilip ortada geniş bir mekânla birleştiği görülür. Hem bu tip de hem de bundan önceki orta sofalı tipte bugün oturan insanlar bile bu mekânları yemek odası veya bütün ailenin bir arada toplandığı mekân olarak kullanmaktadır.

Dördüncü tipin çok fazla örneği yoktur; ama girişte antre gibi olmayan, girişin hemen ucunda koridorla ulaşılan, holün veyahut sofanın ötelenmesi anlamında planlar söz konusudur. Buradaki arkaya ötelenmiş sofalarda ev ile ilgili işler yapılmakta ve zaman geçirilmektedir.

Bir diğer alt tip, sofanın küçülüp aslında holcük gibi bir konuma, bir giriş mekânına dönüşmüş halidir. Artık burada sofa geleneksel yapıdan bildiğimiz gibi ailenin günlük hayatının geçtiği, yemek yenilen bir yer değildir; giriş holü gibi kullanılmaktadır, ama bugünün antresi gibi de değildir, daha arada, melez bir durumdadır.

Başka bir grupta ise çok fazla sayıda örneği olmasa da, konutun iki bölümünün ortak bir mekânla bağlandığı görülmektedir.

Kendine ait özelliği olan bir diğer grup ise geniş planlı dairelerden oluşan düzenlemelere sahiptir; bu düzenlemede birden fazla iç boşluk etrafında şekillenmiş koridorlar ve sofalar görülür. Mecburen genişleşmiş olan yapı parseline iç alanların da baktığı odalar yapılmış ve bunların bazılarının kullanım sırasında sofa olarak değerlendirilmiştir.

Tüm plan tiplerini kısaca tanımladıktan sonra, batı etkisiyle yapıldığını, Batı mimarisinin apartmanlarının adeta model olarak alınarak kullanıldığını bildiğimiz bu konutların planlarında, en azından Galata bölgesinde, hiç Batı'daki örneklere benzemeyen düzenlemeler bulunduğunu belirtmek isteriz. Bu da, bu bölgenin modernleşme sürecinde, artık yapısal anlamda kendini ifade ettiği dönemde, adeta bir laboratuvar gibi kullanıldığını, mevcut durumun, burada oturacak insanların ihtiyaçları ve kullanımlarının ne olduğunun yine göz ardı edilmediğini, ama modern anlamda da kullanımlarının bir şekilde yine planlara yansıtıldığını gösterir kanımızca. Bina modern teknik ve yapı malzemeleriyle inşa edilmiştir, her odada konfor şartları sağlanmıştır, ısınma için bir baca deliği vardır, binaların çoğunda giriş katlarında veya bodrumlarda çamaşırlıklar yapılmıştır. Bunların hepsi de modern yaşam biçimlerinin Osmanlı hayat tarzını değiştirmeye, konut mekânlarının gelişim süreçlerinde etkili olmaya başladığını gösterir gibidir.